

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Mandulavirágzás Tudományos Napok

Ezredfordulós (De)generációk

2011. február 28.

Alkotmányjogi „habarék”

Kolláth György

www.kollath.com

az előadás már e honlapon

Bevezető

Történelmi emlékezet-frissítés és egybevetés segít a cím megindokolásában. A *habarékkal* kezdem. Mikszáth Kálmán politikai karcolatokat írt 1881 és 1909 között, melyekből utóbb válogatás készült. A modern kiadás a *Tisztelt Ház* címmel 2010-ben a Noran Kiadónál jelent meg. Van fogalom-magyarázata is. A 143. oldalon pl. ez „*HABARÉK*”-*PÁRT: azaz az egyesült mérsékelt ellenzéki párt, élén gróf Apponyi Alberttel és Szilágyi Dezsővel. Gonosznyelvű ellenfeleitől kapta ezt a pejoratív nevet, melyet Mikszáth, lévén Tisza Kálmán feltétlen híve, szintén szívesen használ velük szemben (habaré=kotyvalék, latyak).*

Előadásom karakterének, minőségbiztosításnak a habaréék megfelel. Mikszáth ad szemléltetést is: „*sok embert tartanak nagynak a Házban, ki semmit sem ér. És sok embert tartanak kicsinek a Házon kívül, aki sokat ér. Sem azok nem látnak egészen tisztán, akik bent vannak, sem azok, akik künn vannak.*” Az ilyen kritika jogát ma sajtó- és vélemény-nyilvánítási szabadságnak hívjuk. Sok hibától, túlzástól, önkénnytől óvhat meg.

Alapvetés

Szükség volt, van, lesz a hatalmi túlsúllyal szemben a *mérsékelt ellenzéki ségre és az egyesült erőfeszítésre*. A jogállamnak van szüksége erre. Időtlen politikai biztosíték, hogy - az akkoriban *generálisnak titulált, ügyesen manőverező Tisza* - kormányfővel szemben legalább a közbeszéd szintjén markáns szellemi alternatíva képződjék. Tiszáról tudható: feltétlen támogatókat gyűjtött maga köré. A csak tőle függő képviselők voltak a *mamelukok*. Körön belül (!) és kívül ma is sokan alázattal elviselik a lekezelés, a megvetés bélyegét: akár van rá ok, akár nincs. Közismert, klasszikus mondás: alkotmányunk erős és szilárd. Mi, polgárok hiányzunk mögüle. Ma a közszereplő az átlagembernél többet kénytelen elviselni a bírálatból. Ám ha igen, miért nem? És mi a helyzet az egyszerű polgár tűrőképességével?

Az *alkotmány* és annak betart(at)ása, sőt aktuálpolitikai átszabása sem derűsebb realitás ma, mint volt a pártosodás a Millennium idején. Az alkotmánynak *három fő jellege, funkciója van, mely mércéül szolgálhat*. Ezek: 1) A *hatalom-gyakorlás kiskátéja*: szervezeti, intézményi, működési alapokmánya – immár uniós keretben és kihatásban is. 2) *Alapértékek, államcélok*, elvi-politikai fundamentumok /olykor egyenesen megváltoztathatatlan, örökérvényű normák/, mint üzenetek országnak-világnak magunkról. 3) Az ember és a közhatalom kapcsolatának: egyszerűbben az *emberi jogoknak és azok állami kezelésmódjának*, (rang)sorának az alaptörvénye, ide értve a jogvédelem biztosítékait is.

Latyakos közjog

Mindhárom vonatkozásban amorf a kép. Egy-két pötty mindegyikről. Ad a) Alkotmányunk politikai intézmény-rendszere, kompetencia megosztása európai módon parlamentáris. Ám a megfelelő strukturális kép - jóhiszemű, korrekt együttműködés híján – részben a Patyomkin-kulisszára emlékeztet. De jure köztársaságban érlelődnek de facto császárság torzói. Ad b) Alulreprezentáltak, egyben szenvedélyesen széttartóak köztársaságunk vélt vagy valódi alapértékei, alkotmányos államcéljai. Nyomasztóak pl. a preambulum vitái. Az 1000 éves államiság büszkén vállalható, a koronás jogfolytonosság ártó babona. Ad c) Csakúgy, mint Európa demokratikus jogállamaiban, nálunk is elidegeníthetetlenek és sérthetetlenek az alapjogok. Azok tiszteletben tartása és védelme az *állam elsőrendű kötelessége*. Evidens volna tehát: ki van kiért, ti., az állam a polgáraiért. Sok mindenhez mégsincs közünk, amihez jogunk volna. Ingoványos a terep. Mindhárom közjogi karakter múltba révedően „latyakos”. Köszönjük, Mikszáth!

Evolúció vs. revolúció

Az előbbiek foglalataként *az alkotmány a jog bibliája*. Műhiba, rendszerhiba, ha velük szemben a *jog alaptörvényét, szentírását* mégis inkompetens és méltatlan támadások, barkács-munkák érik. Evolúció és revolúció: nem ugyanaz. Kockázatos forradalmi megújításról beszélni, ha még azt sem lehet tudni: *vajon mit akar a magyar Luther Márton, és ő hány (hiba)pontot szögez ki a falra?* Egy nemzeti színű keretbe applikált pátoszos nyilatkozat nem elég. A független tisztségek kíméletlen pártos cseréje, sőt 2/3-os megideologizálása tévút. Restség és koncepciótlanság uralja még a megújítás koncepcióit is. Erő-felmutatáson kívül mást, érdemit nem lehet tudni az állam és a jog XXI. századi stratégiájáról. Hacsak nem az a stratégia, hogy nincsen stratégia. De hogyan szintetizálnak mindebből új alaptörvényt? Talán nem is ez a cél. *A habarék az államéletben, a közpolitikában is ott(hon) van.*

Alkotmányos kultúra(n)k

Alkotmányos kultúránk fogyatékos, és éppen romlóban van. Arra, hogy mennyire fontos, jelképes egy alkotmány (az akadémiai szabályok szerint kisbetűvel, e megjelenítés jelzésértékű) Magyarországtól 7000 kilométerre, egy szállodában jöttem rá. Igénytelen hotelszoba, ágy, szék, asztal, zuhanyzó (tévé, telefon, légkondi, minibár sehol), ám az éjjeliszekrényen van két könyv. Az egyik a Szent Biblia (nagybetűvel), a másik az ország Alkotmánya (dettó). További amerikai és honi szemléltetések:

1) Néhai Gerald Ford 1974. augusztus 9-én, eskütétele kapcsán ezt mondta: *"Alkotmányunk működik. Nagy köztársaságunkat törvények kormányozzák, és nem emberek."* Minden idők fő veszély-forrása az emberi tényező, főleg, ha hatalomról van szó.

2) Egy közepes, ám hazafias film / Citizen verdikt: A nép szava/ főcímében kisdíjak esküt tesznek: *Hűséget fogadok az Amerikai Egyesült Államok zászlójának és a Köztársaságnak, mely Isten nevében egyesíti az embereket, szabadságot és igazságot biztosítva.* A film végén a főhős ezt mondja: *praktizáló jogászként hiszek ebben a rendszerben. Azt hiszem, időről-időre jönnek bírák és ügyészek, akik talán elvetik a sulykot, vagy szabadon alkalmazzák az Alkotmányt. De, végtére is, annak alapján, amit látok, működik ez a rendszer.* Itthon ilyen nem(igen) hallani.

Amikor nem énekelik

Ellenkező példák:

3) Közjogból vizsgáztattunk, első kérdés az alkotmány elejéről. Nincs válasz. A következő középtájról: hallgatás megint. Kínos rávezető kérdésünk: -Végig tetszett olvasni az alkotmányt? Bólintott a vizsgázó, íme a mentőkérdés: *benne van vajon az alkotmányban a Himnusz?* A vizsgáztatók (!) bólogattak, tehát: -*Igen.* -*Nos: ki a költő? Tétován: -Arany János, jaj, dehogy, -Petőfi Sándor! Nincs vége! -Lássuk a zeneszerzőt! - Lehár Ferenc, vagy talán Kálmán Imre?* Állítólag a kolléga már praktizál.

4) Egy kvízműsorban az érettségi előtt álló, nívós diáktársaság kevesebb, mint 15 %-a tudta: kb. kilóra mekkora (hány §-ból áll) a magyar alkotmány? Így mentegették az égést: *az amerikai alkotmányt tudták volna, páran angol nyelven is, de az itthonival nem kerültek kapcsolatba.* Kinek a szégyene ez?

Melyik alkotmányra?

5) Rossz a helyzet a csúcsok csúcsán is. 2010 őszén a *magyar alkotmányban két nyelvhelyességi hiba* is volt. Eldöntetlennek tűnt (az ma is), hogy a rendőrséget kis vagy nagybetűvel kell-e írni! Volt nyelvtani és jogrendszerbeli következetlenség a „jóerkölcs” kifejezéssel is. Háromnegyed éve, s azóta további gátak - fékek és ellensúlyok – dőltek le. Ez idő alatt a sokszor, önérdékből módosított alkotmány kezd a zsebre vágható vagy eldobható papír-zsebkendőre emlékeztetni. *Tréfa a Ház Duna-menti folyosójáról. Képviselő a másik honatyának: -Te, mi nem az alkotmányra esküdtünk fel?! –Jó-jó, de melyikre?!*

Szürreális a kép. Tisztítására három tételben vállalkozom.

Három minőség

Egy rendes demokrácia állama 3 minőségben működik: a.) fellép közhatalomként, b.) pénzt juttat közfeladatok valóra váltójaként, ún. köz-gazdaként, tulajdonosként, közmecénásként, azaz közgazdaságilag befolyásol, pályáztat, ösztönöz, c.) valamint politikai partnerként együttműködik, színteret ad és szolgál. A három jelleg kiegyensúlyozott, rugalmas összhangot kíván. Itthon számos diszfunkció övezi. Az elsővel erőlködünk, amikor a másik kettő kellene.

ad a.) A közhatalmi állam jogot alkot és alkalmaz. Erre van szükség, ha valamit egységesen, garantáltan, feltétlenül el kell érni. Hogyha tiltani, kötelezni, korlátozni, szankcionálni muszáj, mert más út nem járható. Csakhogy az új jog hátrafelé rendre nem működik, /visszamenőlegesen, negatíve tilos is/, előre pedig gyakran felesleges után- vagy próbálövés. Egyedi problémára a normatív válasz alapjaiban hibás.

A közhatalmi állam

*Sem az írott, sem az alkalmazott jogban nincsen kellő minőség, megalapozottság és biztonság. /Lassan egy derbi hármas befutóját könnyebb megtippelni, mint egy exponált közügy jogi végeredményét./ Klasszikus túltermelési válság jeleit mutatja a jogalkotás (mint a *probléma-megoldás arányaiban is 2/3-os, túlsúlyos eszköze*). Sőt, a törvények zöme eleve korrekció, módosítás. Silány minőségben, kellő alapok és feltételek nélkül, középkori manufaktúrában készülnek a jogszabályok, melyeket utóbb alkotójuk sem tisztel. Európai normát vagy honi alkotmányos elveket rajtuk számon kérni alig lehet. Az Alkotmánybíróság jogállami meghatározásának lényege: jogbiztonság, kiszámíthatóság, normavilágosság a mindennapokban véletlenszerűen jut érvényre.*

A közhatalmi szerep gyengén vizsgálja a jogérvényesítésben is. 80 % körüli index jelezte azt, amikor a honi polgár nem lát kivétlenül a jog megsértésében, kijátszásában. Avagy, elvileg a másét elítéli, ám önmagát eleve felmenti. Megelőzésről, hatékony felderítésről, utógondozásról, mediációról szó van, de tett ritkán lesz belőlük. Ha az ideális állapot 100 % volna, a közhatalmunk nívója kb. a 15-20 % táján tart. Papíron ütős, ideológiailag erősnek ígért, ám a gyakorlatban háromesélyes. Még tisztességes monitoring-rendszer sincs hozzá.

Pályáztató közmecenás

b.)Rendezett országban a közügyek megoldásának *általános módja, hogy a jó célokra pénzt adnak, a kedvezőtlen törekvéseket pedig nem betiltják, hanem gazdaságilag megterhelik, diszpreferálják.* Virágzó technikai léteznek: nyitott pénzalapok, támogatások, projektek, pályázatok, adókedvezmények, társfinanszírozás, egyéb ösztönzők. Egyszersmind közgazdasági hátrányok, közteher-formák és más, objektív fizetnivalók is. Így juttatja kifejezésre az állam, hogy X, Y, vagy Z körben nem akar túl sok veszélyt, kockázatot, szennyezést, malórt látni. Pl.: hódít a „szennyező fizet” elv, mégpedig addig ösztönöz, amíg a megelőzés vagy az alternatív technológia gazdaságossá nem válik! Jobb eredményre képes mindez, mint sebtében alkotni egy drákói törvényt. Mégsem megy. Nem csupán az a baj, hogy nincs elég pénz. Sokkal nagyobb – szemléleti - gond, hogy a hatalom megigéz sokakat. Meg akarják mutatni, ki az úr a Házban. Türelmetlenül, legalább a látszatnak hódolva fel akarnak mutatni bármit. Sebaj, ha az mindössze a közlönypapír és a szigor kommunikációja. Kár, ide értve a közbeszerzési anomáliákat, a nagypolitika pénzügyeit, a korrupciót, s a politikai protekcionizmust is. Ígéretesebb és tartósabb lenne, ha a közjog zord világa helyett a civiljog: az egyenjogúság és mellérendeltség, a tulajdonos és gazda okossága lépne elő. *A közügyek több mint a fele nyerhetne így megoldást (a mai 25-30 % helyén).* Főleg a beruházás-fejlesztés, a térségi és más kiegyenlítő szerep, a társulás, s a mecenatúra dolgaiban.

Ki ellenőríz kit?

c.) A törvénynek, a közhatóságnak mindenki alárendeltje. Pénzes paktumot kötni nem mindenkivel lehet, nem is mindig van miből. *Politikai, szakmai, üzleti, érdekképviseleti stb. partnerként együttműködni, egyezsége, kompromisszumra jutni, hitelesen bel- és külpolitizálni* viszont létérdeke annak, aki demokráciában kíván sikeres lenni. Nemigen megy ez sem, mert ilyenkor már a magas állami tisztségviselő csupán első az egyenlők között. Nem alattvalóit, hanem választóit szólítja meg. Ekkor már *a civil társadalom ellenőrzi a hatalom birtokosait, nem fordítva*. Számadással tartoznék és lecserélhetőséggel fizet a választott demokrata: tehát az ő dolga alkalmat, fórumot, színteret teremteni a civil kapcsolatokhoz (ami nem üres PR). Hitelesen élje át: ezen a pályán ő az esendőbb fél. Nyugat-Európa demokratái hozzák ezt a szerepet, s ez által a feszültségek, elégedetlenségek zömét megelőzik, minimalizálják. Hozzáállásuk, alázatot mutató *módszerük a bajok közel 1/3-át megelőzi, kiszűri*. Mi távolodunk ettől. Az európai kormányzás fehér könyvében *öt alapelv* szerepel: nyitottság, részvétel, elszámoltathatóság, hatékonyság és a koherencia követelménye. Nálunk az ötből egyszerre talán csak 2-3 van jelen. A hiányt ígéretések, üzengetések, hatalmi próbálkozások, link dumák és jogi csúrcsavarok pótolnák. Az Unió értékek, minőségek, charták és precedensek elitklubja is. *A mi konfliktusunk dossziéja kinyílt.*

Az Y-generáció X-aktái

Vállalásom az is, hogy - főleg az Y-generáció számára - a modern *emberi jogokról* szóljak. Az ELTE-n az egyik alkotmányjogi tankönyv csak ezt tárgyalja, a másik minden egyebet. Európa alkotmányainak zöme alapjogi fejezettel kezdődik: szemléltetvén, hogy ennél semmi nem fontosabb. Nálunk más a helyzet. A köznapi evidencia amúgy is fékező-erő. Valaminek a jelentőségét – mint az autóban a fékekét – akkor vesszük észre, ha veszni látjuk, illetve ha rosszul működik. Így van ez az alapjogainkkal, köztük aktuálisan az alkotmányos tulajdon-védelemmel vagy a média-szabadsággal is. Ha az alkotmányos államot az emberi testtel jelenítjük meg, akkor abban az alapjogok alkotják a váz-rendszert. Bal fül, jobb kar, kettős lúdtalp nélkül lehet élni: gerinc nélkül képtelenség.

Alkotmányos értékrend nélkül nincs szabad társadalom. Emberi jogok híján nincs demokratikus jogállam. A jogállam alapvető szabadságai nélkül vagy anarchia vagy diktatúra vagy *állami paternalizmus* következne. Alapjogi axióma, hogy a politikai állam nem tudhatja jobban a polgáránál: mi jó az egyénnek. Nem boldogíthatja őt akarata ellenében. Nem veheti át, nem teheti zárójelbe az egyén jogát, döntését, felelősségét (lásd: magánnyugdíj-pénztári jelenlét pro és kontra). 200 éve három eszme mozdította elő az emberiség haladását: *szabadság, egyenlőség, testvériség*. Nem tudjuk, mi lesz a XXI. század hasonló triásza. Szerintem talán ezek:

1) *régiókon átívelő biztonság*, 2) *emberi jogok: főként a méltóság és a közösségek joga*, 3) *esély-kiegyenlítő szolidaritás*.

Merevség, próba, sír

Tegyük egy próbát! Demokráciában az autonóm adófizető és választópolgár, a népszuverenitás alapegysége ítél: vagy bizalmat szavaz vagy levált. Ő a gazda, egyben a terhek hordozója. Átala és érte van minden, felette nem áll senki: csak a törvény. E polgárnak minden szabad, ami nem tilos. Ellentételül az állami közhatalomnak csak az szabad, amire felhatalmazták. A szabad választás nem arra garancia, hogy pár évre csúcsfejek kezébe kerül az ország, hanem arra, hogy a nép kivételével mindenki békésen leváltható. Valódi ennek az esélye, anélkül, hogy a rendszer veszítené el a lényegét. Ez a polgár immár alanya: nem csupán tárgy, sem elszenvedője a jognak. Szinte minden más emberjogi tétel ennek a leágazása.

Vessünk tanulságos pillantást hátrafelé! 25 éve, a pártállam végjátékában született meg pl. a magyar világútlevél. Hozzá deviza-liberalizációs engedmény társult. A nem rendszer-konform, kicsiny, pozitív lépések enyhítették, ugyanakkor amortizálták a slamos diktatúra merevségét, megásták annak sírját. Életszínvonal-pótló közérzet-javító intézkedésként ugyan, mégis nyitást jelentettek mind a demokratikus külvilág, mind a 70-es, 80-as évek politikai boom-ja: az emberi jogok életteli tartalma, szabad, nyitott társadalma felé.

Elsőből az utolsók?

A diktatúrában nem a rendszer államfilozófiai lényegéből, hanem annak ellenében születtek a szabadságot valamelyest kiteljesítő intézkedések. Végző soron úgy, hogy azokat a hatalom akár vissza is vehette volna. Más az, ha az ember akkor megy külföldre, amikor megengedik, mint az, ha akkor, amikor éppen a kedve tartja. Nem ugyanaz, hogy az útlevélekérelmét kell-e szignáltatnia a munkahely személyzeti osztályán, avagy semmi közük ehhez, hiszen az utazás a polgárra tartozik, és nem a főnökségre. Döntő eltérés, hogy a jogot az állam *biztosítja*, avagy *eleve létezőnek tekinti*, ezért csupán *elismeri*. Alkotmányos rendszerváltozás révén kőbe véstük: *vannak a polgárnak senki által el nem vitatható jogai, szabadságai, amelyeket a közhatalomnak tőrnie, szolgálnia, védenie kell!*

Önök többsége már ebbe született bele. Felesleges az aggodás? Nemrég olvastam egy demonstráció tábláján: *Mi vagyunk az első, szabadnak született nemzedék. Nem akarunk az utolsó lenni.*

Alapjogi fundamentumok

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata így kezdődik: *Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.* Kifejező az Európai Unió - hazai törvénnyel becikkelyezett - Alapjogi Chartája preambulumának kivonata is: Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elveire támaszkodik. Tevékenységei középpontjába az egyént állítja, létrehozva az uniós polgárság intézményét és megteremtve a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget. ..Az Unió... biztosítja a személyek, a szolgáltatások, az áruk és a tőke szabad mozgását, valamint a letelepedés szabadságát. Ennek érdekében a társadalmi változások, a társadalmi haladás, valamint a tudományos és technológiai fejlődés fényében szükséges az alapvető jogok megerősítése e jogoknak egy chartában való kinyilvánítása útján. (Kiemelés tőlem!) Mindezeknél kevesebb talán Önök sem érhetik be.

Számozott generációk

*Alapvető jogaink nem egyformák. Azokat a tudományos osztályozás különböző generációkba sorolja. Minimum három, egyesek szerint ennél is több csoport képződött. Leegyszerűsítve az I. generációs alapjogok a (klasszikus, politikai) szabadságjogok. Modelljük az egyesülési, a gyülekezési, a sajtó- vagy a vallásszabadság. Ezek tekintetében a helyes, elvárt állami magatartás a tolerancia. /Ezek eredete filozófiai értékválasztás dolga: származhattak Istentől, a természettől, ősi társadalmi szerződésből./ Ami a fő: nem a hatalom adta engedményül, hanem már az előtt is megvolt mindez, mielőtt az „ügyeletes” hatalom színre lépett. Eredendően a nép ad jogot a vezérének, nem fordítva. Annál jobb, biztonságosabb, teljesebb e jogok érvényre jutása, minél távolabb tartja magát tőlük a hatalom. Utóbbi dolga ezek esetében nem a visszább nyesegetés, hanem a joggyakorlás infrastruktúrájának, ösztönzőinek, jogi és más feltételeinek, jogvédő mechanizmusainak a megteremtése, továbbá a jogok között képződő konfliktusok rendezése. Nem tilos ezek törvényi szabályozása (alacsonyabb szintű megregulázása azonban igen), de két alapvető korlát van. 1) Alapjog *lényeges tartalmát még törvény sem korlátozhatja*. 2) Ha pedig mégis, elkerülhetetlenül szükség van a törvényi szabályozásra, akkor is az kötött: minimum a *szükségesség-arányosság együttes* követelményét, az ún. alapjogi tesztet még a parlamentnek is be kell tartania. Innen nézve alkotmányosan nem születhetnék 180 oldalas rendszabály-gyűjtemény a média szabadság(jog)áról. Az I. generációs jogok ún. alanyi jogok: közvetlenül bíróság által kikényszeríthetők.*

Okkult ígérvények

A II. generációs jogok (úgy is mondják, a humanitárius, avagy tréfásan: az „okkult” jogok, azaz oktatási, kulturális és egyéb, a munkával, a szociális biztonsággal, az egészséggel, avagy a sporttal stb. összefüggő jogok) Anatole France híres mondatával szemléltethetők: gazdagnak-szegénynek egyaránt tilos vagy szabad a híd alatt aludni. De ez az egyiknek passzió, a másoknak létforma. E jog-csoportnál már nem elég a passzív állami szerep, hanem aktív cselekvés szükséges e jogok tényleges valóságához. /Ezen jogok – társadalmi szükségletek – teljesítése adja azt a fő forrás-indokot, amiért az állam adóinkat beszedi./ A II. generációs jogok nem csupán a jóléti államok vonzó eszméi, múló tényei vagy csökkenő ígérvényei. Szükségképpen van, kell hogy legyen Európa-szerte egy alsó szint, mely alá ember nem kerülhet: ellátatlanul nem maradhat. Felfelé nyitott a szisztéma, már csak a piacgazdaságból eredő vagyoni különbségek folytán is. Minden állam (újra)elosztó, ellátást nyújtó aktivitásának határt szab az, amit közfinanszírozásra a gazdaság megtermel, amit az ország megengedhet magának. Ebben a jogegyenlőség számon kérhető, az esély-egyenlőség viszont nem szavatolható, legfeljebb ösztönözhető, sőt a társadalmi béke érdekében támogatandó.

Szerzett jog, váromány, kedvezmény

E jogcsoporton belül *három zóna* különböztethető meg. Van *alanyi jog, intézményvédelmi (benne pl. objektív életvédelmi) állami kötelezettség, és államcél*. Nem helyes keverni a bíróság előtt érvényesíthető *alanyi jogot* (erre példa a táppénz, a nyugdíj) az *állami kötelezettséggel* (ez adja a főmenüt, az alapellátástól a tömegközlekedésig) és az *államcélal* (amit hevült politikusok ígérnek a kampányban, pl. a fiatalok valamikori joga az első lakáshoz). E *három kategória együttesen foglalja keretbe az emberi életminőség alapjogait*, egyben jellemzi azok működési rendjét. Mindez nem örökérvényű tízparancsolat. Plusz-mínusz elmozdulás, bővítés vagy megszorítás, kormányonként változó szociálpolitika jöhet. Csak az nem mindegy, hogy most, illetve bármiféle reformot számításba véve akármikor mi *szerzett jog*, mi labilis *váromány* és mi adható-elvonható *kedvezmény*. Fontos az idő-tényező is: az ország alapjogi katalógusa nem pár éves, hanem évszázados horizonttal dolgozik. Benne A,B,C jog részben már egy elért szint, részben sosem 100 %-ig lezárt valóság.

A terrorizmustól a retróig

A XX. század második fele, majd a századforduló az emberi jogok terén is új kihívásokat hozott, s egyben újfajta, ámde megfontolt előre lépést sürget. E folyamat századunkban kulminál. A szabadságjogok sérthetlenségét főként a terrorizmus, s annak állami válasz-reakciója, az ellenőrizetlen migráció és a mindenhová behatolni képes technika fürkésző figyelme teszi próbára. Még keressük jogok és a hatékony védelem jó szintézisét. A szociális jogok erózióját a gazdasági és a demográfiai válság mélyíti. Nem várható /egyhamar/ visszatérés a 70-es, 80-as nyugati retro-világba.

A tudomány és a technikai haladás - nem csak az informatikában, de pl. az orvosi tudományok körében is – kiszélesített és elmélyített egy ősi dilemmát: vajon minden felfedezés, szer és módszer, kísérlet, más névum gyakorlattá tétele *biztonsággal megengedhető-e? Vagyis a „már többé-kevésbé lehetséges, de még nem vagy úgy nem szabad”* örök konfliktusa hogyan hozható közös nevezőre: miként és meddig tartható megbízható szinten? A „*mindent tiltani kell, mert jobb félni*” elvét az élet egy összeszűkült világban rendre áttöri.

A biojog-tól a medicináig

Ugyanakkor, a „*kár tiltani, úgyse lehet neki érvényt szerezni*” cinikus önfeladása kockázatos vakvágány. Itt a „selejt” maga is ember volna! Az ellenőrzött folyamatként előre jutó *arany-középút a realitás*. A tudományban nem lehet parttalan, korlátlan próbálkozás, mondjuk ki: ember-kísérlet. Az etikailag is védhető jogi feltételek és felelős garanciák nélkül nem szabadulhatnak el az igények, nem uralkodhatnak bármiben a kereslet-kínálati viszonyok. Ember-klóónozás, genetikai manipulációk, egyéb sarlatánságok, az ember méltóságát sértő alkuk és üzletek, a kiszolgáltatottságot, a megaláztatást alapul vevő büntetések és játékok, a legalsó ösztönökre apelláló extrémítások jeleznek határt: hívják fel egyúttal a figyelmet jogra, kötelességre és felelősségre.

Mindebből, *korrekt, pozitív válaszként* nőttek ki, formálódnak ma is *a III. generációs jogok*. Alapjogi tankönyvünk V. fejezete mintegy 30 oldalon át ezeket tárgyalja: *a környezethez való jog, a bioetikai vagy biomedicinális jogok, a betegek jogai és kötelezettségei, a pszichiátriai betegek jogai, a bioetikai jogok a betegjogokon túl, a fogyatékosok jogai, a gyermekek jogai, és a gyermekek, s az ifjúság védelme*.

Globális kihívások

A tankönyv a *környezethez való jogot a hagyományos jogokétól eltérő jellegzetessége* és minta-értéke folytán szemlélteti III. generációsként. Így: globális jellegű, nem csupán egy vagy több, de kevés számú embert érint, hanem általa biztosítható az emberi faj egészének fennmaradása. Jellege és mérete folytán egyetlen állam erőfeszítése nem elegendő érvényesüléséhez. E jog megsértése nem mindig, nem azonnal, sem közvetlenül érzékelhető, ami azzal jár, hogy nem mindig van azonnali orvoslási kényszer, ez pedig a kivárásnak, a nem-tevésnek kedvez.

Az alkotmány bevezető, legfőbb rendelkezései között szerepel az egészséges környezethez való jog. Kifejezett állami kötelezettség: nem pusztán egyénileg, hanem kollektíve is megvívható norma. Alapjoggá minősítése az alkotmányvédelem erős eszköze. AB határozat rögzíti: *Az egészséges környezethez való jog a Magyar Köztársaságnak azt a kötelezettségét is magában foglalja, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.*

Környezetvédelmi status quo

E jog esetében kizárólag más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítése igazolhatja a korlátozást, s csak akkor, ha ez elkerülhetetlen, tehát az adott cél nem érhető el másként. Ez a *környezetvédelmi status quo alkotmányos kötelezettsége*. Az egészséges környezethez való jog ugyan nem alanyi alapjog (alánya talán az emberiség volna). Ám azt, hogy nincs hagyományos értelemben vett alanya, az állam életvédelmi kötelezettségének kell pótolnia. Az egészséges környezethez való jognak prioritása van számos más joggal szemben. Két egymást átszövő követelmény fogalmazódik meg. Egyrészt a jogszabályokkal már biztosított védelmi szint csökkentésének tilalma (illetve szigorú feltétele). Másrészt az, hogy *az állam a preventív védelmi szabályoktól nem léphet vissza a szankciókkal biztosított védelem felé*. Póriasan: a büntetés is nevel, de a megelőzés az igazi megoldás. Mindennek, itt Pécssett „magaslati áthallása”, ám bizarr aurája is lehet.

Utasítástól az önrendelkezésig

A *bioetikai, biomedicinális jogok* - döntően nemzetközi vállalatokban is foglaltan - azt határozzák meg, hogy mikor, milyen feltételek és körülmények között szabad beavatkozni az ember biológiai létezésének, reprodukciójának a folyamataiba. Voltaképpen e terület az élethez és az emberi méltósághoz fűződő – együttesen abszolút minőségű – emberi jog „szakosított” leágazása oda, ahol a páciens – régen simán betegnek hívtuk! – kiszolgáltatottsága állapotánál és helyzeténél fogva eleve nagy. Kilenc írott betegjog, és egy beteg kötelezettség adja a 13. éve hatályos egészségügyi törvény koncepcionális lényegét. Egybevetésül: az 1972. évi egészségügyi törvény még széles körben utasítható betegről értekezett. Ezt mára az *önrendelkezés és a tájékozott beleegyezés normája* váltotta fel. Voltak, vannak, sokáig velünk lesznek még(is) ilyenfajta dilemmák: abortusz kontra magzatvédelem: eutanázia kontra méltóságteli önrendelkezés az ellátás tudatos visszautasításáról és az intézmény elhagyásáról: az orvosi titokhoz való páciens-jog kontra fecsegő közkíváncsiság és kamu hír-nyilvánosság hírességek beutalásakor.

Nem totalitárius, nem omnipotens

Kulcs ezekhez: össze kell hangolni a más és más mezőben jelentkező állami életvédelmi kötelezettséget az érintett személy méltóságával, mint általános személyiségi jogával, autonómiájával, önrendelkezésével. Ütközésük esetére korrekt, nem feltétel nélküli rangsort kell képezni. Az arányok és a tartós irányok megválasztása az elvben ideológiailag, világnézetileg semleges állam részéről a jog magasiskolája. A jog itt sem lehet totalitárius, omnipotens. Nem oldhatja meg azt, amit nem a jog hibája vagy annak hiánya, netán a norma félreismerése, félremagyarázása keletkeztet. Ám segít elrendezni a nyitott személyi és vagyoni kérdéseket, s ebben a többi tényezőnél mérsékeltebb, belátóbb, higgadtabb és bölcsebb. Úgymond közbülsőbb, mint pl. a filozófia, a vallás, a gazdaság, a politika vagy az etika. Ezért jogilag nem ember a spontán abortusz embriója, ezért nem szankcionálják az öngyilkost, de büntetik a segítőjét, és így tovább.

Jog a gyermekhez jutáshoz?

Idő hiányában csak pár kiemelést tehetek a *III. generációs jogok további rész-elemeiről*. A pszichiátriai beteg is másokkal egy sorban jogképes, emberi méltósága egyenlő bármelyikünkével, habár az sérülékenyebb, ezért jobban védendő. Civil jogi cselekvőképessége – ügyleti aktivitása – nem teljes, ez azonban részben az ő érdekeit védi, részben a vagyoni forgalom biztonságát szolgálja. Főszabályként a magánjoga az állapotához igazodik, alkotmányos joga pedig részben korlátozott, részben pozitív diszkrimináció tárgya. Gondoljunk egyfelől a mozgásszabadságra vagy a választójogra, másfelől a személy sajátos bírósági jogvédelmére. Személyi korlátozásának ideje, mértéke, jellege csakis a veszélyeztető állapotához igazodhat.

A betegjogokon túli bioetikai jogcsoport több kört fog át. Főbb elemei: az emberen végzett orvostudományi kutatás, az emberi reprodukció előmozdítása, a művi meddővé tétel, a szerv- és szövetátültetés, és a halottakkal kapcsolatos jog.

Hullámverés főleg a reprodukció válfajai kapcsán tapasztalható. Alkotmánybírósági megállapítás: *a mesterséges megtermékenyítéshez nem fűződik olyan emberi vagy állampolgári alapjog, mely bárkit, minden megkülönböztetés nélkül megillet. Ez tehát feltételekhez köthető, csakúgy, mint a dajkaterhesség. Kötelezően biztosítandó alanyi jog a „gyermekhez jutáshoz” az alkotmányból nem vezethető le.* E példán szemléltethető, hogy az új évszázad fejlődést, s vele jogi változást hozhat, miként hozott sok tekintetben a szerv-átültetés vonatkozásában már eddig is.

Pozitív precedens

A fogyatékosok jogait az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény élesztgeti. Nehéz menet. A közjogi háttérben pozitív diszkrimináció áll. Ez nem valamiféle elvtelen protekciózás, hanem hátrányt kiegyenlítő plusz-támogatás. Lássuk ennek főbb elemeit: akadálymentesség, közérdekű információhoz hozzáférés, a közszolgáltatások egyenlő esélyű igénybevétele, bele értve a közlekedés válfajait is, szükséglet szerint indokolt támogató szolgálat igénybevétele. Sajnálatosan, nagyobb még az előttünk álló, mint a mögöttünk hagyott út. Valami azért formálódik. Egy budapesti fiatalember – elkötelezett ifjú jogászi közreműködéssel - elérte, hogy jogerős bírósági ítélet állapítson meg számára nemvagyoni kártérítést azért, mert az ő vakvezető kutyáját egy bolt nem akarta beengedni. Közbülső helyzetünket jellemzi, hogy a bocsánatkérés megtörtént, csak az elégtételt mérsékelten nyújtó jóvátétel igénye akadt torkán a bolt tulajdonosának. Sz. Szilárd kiállással – így hívják az emberi jogi kázus győztesét – példát adott arra, hogy nem csak a parlamentnek, a közintézményeknek, a közhatóságoknak van közük az emberhez méltó, teljes élet jogához, hanem vásárlónak, jogi segítőnek, boltvezetőnek, közírónak egyaránt. Illesse köszönet, gratuláció és bátorítás az immár a jogi stúdiummal kacérkodó fiatalembert. E pályaválasztás lekerült a napirendről: főként pénzügyi okból.

Kollektív jog, kollektív örület?

Ebben a blokkban már csak *két jelzés* kaphat helyet. Egyrészt az, hogy felismertük: az egyén az intézmény-rendszerrel szemben gyakran védtelen, de nem az, ha másokkal összefogva lép fel. Az *egyéni jogok kollektív jogokká formálódhatnak*, és különösen igaz ez a *kisebbségi és a civiltársadalmi lét* különböző formáira nézve. Magyarország jól áll a civiltársadalmi és a kisebbségek elismerése, tételezése, intézmény-alakító joga terén. Érdekhordozó civil szervek nem csak tüntetéssel, de jogorvoslattal is mellé áll(hat)nak az általuk oltalmazott helyi vagy közösségi célnak. Nem csupán a nemzeti és etnikai kisebbségek közjogi intézmény-rendszere alakult ki, de az államgépezet egyik fő szelvényét, a helyi önkormányzatok alkotmányos státuszát is ennek mentén: *kollektív és alapjogi szisztéma* szerint építettük ki. A kulturális, nyelvi, oktatási, irodalmi, művészeti, identitásbeli, azaz jobbára személyi elvű *autonómia* a tágabb régióban is araszol előre, igénye egyre inkább kézenfekvő.

Alapjogi charta-példák

Az előbbiekre épített, bizonyos fokú és a lakosság arányaihoz mért, korlátozott területi autonómia (tágabb önkormányzatiság) is megérlelhető: Dél-Tirol a minta hozzá. Ám mindezekén túl a kvázi önállósult állam-beosztási igény már több mint problematikus, mert (kül)politikai feszültség forrásává válhat, főleg, ha bármelyik oldalon (!) nacionalista gőg vagy szoft irredenta vágyalom hatja át. Európa zöme tartózkodó az ún. kollektív jogok, szeparációs, pláne elszakadási törekvések vonatkozásában. Ezzel, mint szuverenitás (fel)tétellel, s érthető érzékenységgel talán nekünk is jobban kellene számolnunk. Veszélyes (rém)álom pl. „összmagyar” (nemzeti) alkotmányozásról filozofálgatni.

Másrészt, az Unió Alapjogi Chartája utat és példát mutat a tekintetben, hogy milyen sok és mennyire vonzó és időszerű lehetőségek adódnak az alapjogok bővítése, továbbfejlesztése terén. Beszédes címszavak a modern jogtételek élén e körben: *a gyermekek jogai, az idősek jogai, a fogyatékkal élő személyek beilleszkedése, a munka világának újdonságai, köztük pl. az indokolatlan elbocsátással szembeni védelem joga, majd a szociális biztonság és a szociális segítségnyújtás joga, az általános gazdasági érdekű szolgáltatásokhoz való hozzáférés joga, a fogyasztók védelme, a megfelelő ügyintézéshez való jog, a dokumentumokhoz való hozzáférés joga, az európai ombudsman joga, a petíciós jog* – de nem folytatnám. Ha csakugyan előre akarunk menni, ezek jelentenek célt és húzóerőt.

Mennyi a valamennyi?

Az utolsó téma-blokkhoz könnyű átkötést nem ígérhetek. Az Országgyűlés ez év március 15-én, ünnepélyesen tárgyalásba vesz egy nyilvános koncepciót. A „Magyarország *alkotmányának* szabályozási elvei” címet viseli. Ez a mű a 3. oldal lap alján az Alapvető jogok és kötelességek cím után ezt írja: „Az *Alkotmány* (sic, itt nagy betűvel, az előadó kiemelése!) *tartalmazza valamennyi, a jelenlegi alkotmányban* (sic, itt meg ugyanaz, kis betűvel, kiemelés tőlem!) *foglalt alapvető emberi és állampolgári jogokat.*” A helyesírás csuklásain kívül hiba az egyes szám - többes szám zavara, továbbá a „*valamennyi*” eufémizmusa. Úgy is érthető, hogy lesz ugyan valamennyi jog, de nem mind, sőt ki tudja, hogy végül is mennyi. Ennél nagyobb, koncepcionális baj, hogy a tervezett alkotmányból bántóan hiányoznak az Unió chartájának nívumai, ám készség sem mutatkozik azok átvételére, befogadására, noha azok immár honi törvény által elismert, minimum jogharmonizációs tételek volnának. Erre utal az alábbi cím: O.M.G, azaz OH, MY GOD, így alkotmányozunk?

Nem tízparancsolat, de...

Rövid válasz: így, erőből, önképzőköri színvonalon nem illenék új, eszázadi alaptörvényt fabrikálni. A tervezett úton-módon az előkészítés és a részrehajló konzultáció, ötletbörze szakmailag nem támogatható. A 2/3-os parlamenti szavazatarány és döntési hatáskör ui. nem determinálhat érdemet, tartalmat önérdékből, évtizedekre előre, és nem járhat azzal, hogy utóbb csaknem képtelenség legyen azt parlamenti úton korigálni. Jómagam 20 évig minisztériumok törvényelőkészítő munkáját folytattam: jórészt vezettem, de magam is kodifikáltam. Ebből az aspektusból szedtem csokorba *10 kritikus jellemzőt és pontot*, mely a következő:

1)A mű a címétől kezdve az első során át a legutolsó kettőig gyári hibás. Észrevételekkel nem javítható, ezért elő kellene venni egy tiszta papírost, és kézbe venni a hatályos alkotmányt, valamint annak legutóbbi megújítási munkaokmányait. Ezzel a szarvashibák fele kiküszöbölődnek. A cím (fel)ejti a köztársaságot, az első sor keveri az államot a nemzettel, az utolsó előtti mondat bemerevít egy abszurditást, a legvégső mondat pedig a bizonytalan jövőbe utalja a részletmunkálatokat.

Nem mérlegképes könyv(ny)elők

2) Ami jó a tervezetben, az nem új, ami új az anyagban, az - egy kivétellel – nem jó. A mű a semmiből jön, és igazán sehová sem tart, előzményei, konzekvenciái nincsenek. A korábbi közjogi előfutárokra nincs tekintettel, holott azok nívóját elérni képtelen. Sem térben (EU), sem időben nem illeszkedik semmivel, még pártprogramok célkitűzéseivel sem. Elsőnek kell lenni, mi csináljuk meg, ezzel válunk legendává vagy történelmivé: ez a fő motívuma, a fílingje. Kevés.

3) Szinte semmilyen tekintetben nem épül tiszta, modern állami és jogi stratégiára, eszázadi koncepcióra. Sőt, belőle ilyet analízissel kiolvasni nem lehet, ide értve egy modern közigazgatás képét, vagy az uniós vonatkozások, alapértékek befogadásának a hiányát is. Még a rendszerváltó törvények 20 évének mérlegét sem vonja meg, velük bármit kezdeni képtelen.

4) Nincs benne, nincs hozzá világos állapotfelvétel, azaz diagnózis, monitoring, mégis jönne egy pártos, önérdékű terápia. Miért pont ez, miért pont így? Az alkotmány kulcspontjain előtolakodik a pártos ideológia és aktuálpolitika: a magzati élettől a külhoniak státusáig.

5) Emberi jogi alapállása a polgári kor előtti időket idéző módon összekapcsolja a jogot a kötelezettséggel és a felelősséggel. Ez önmagában szekunda.

Más káposzta, savanyú

6) Hiányai, ürjei, lebegtetései is beszédesek: nincs jövőkép pl. az állam és az egyház szétválasztásáról, a választójog sorsáról, alakulásáról, a hatalommegosztás kapcsolódásairól, avagy a rendkívüli jogrend fundamentumairól. Kampány-technika ez a hallgatás, ám alaptörvényi koncepciónak kevés.

7) Nem juttatja érvényre az Alkotmánybíróság 2 évtizedes közjogi elveit, alkotmányos értékrendjét, követelményeit, jogállami kritériumait. Sőt azt sejteti, hogy az Alkotmánybíróság is lefokozódhat: bekerülhet a nagy egységes Kúriába, talán elveszítheti még a törvény-megsemmisítő jogkörét is.

8) Az országgyűlés és az államfő közjogi leképezése kapcsán üres, felszínes, sajtóízű, de közjogilag végig nem gondolt ötletek, alternatívák sorjáznak. Valójában nem gyógyítaná egy intézmény működését sem, ha megkettőződnek (T. Ház!). Az államfő esetleges ház-feloszlatási jogkör bővülésénél nem érződik a kellő közjogi felkészültség sem minthogy az államfő a parlamentáris rendszerben politikai felelősséget nem visel. Tehát a szűk, zömmel ellenjegyzéses hatásköre is ehhez igazodnék, rendesen. A félelnöki rendszer más káposzta.

Alany, tárgy és Bismarck lova(sa)

9) Visszalépések jönnének fontos területeken, a hatalom bebetonozódásának szándékával: így pl. a népszavazás korlátozása vagy a bizalmi kérdés újraszabályozása körében. Gyávaság, a hatalmi status quo feltétlen igénye, s annak kiszolgálása érezhető. Néven nevezhető „aktora” talán ezért sincs a műnek: büszkének lenni rá lehetetlen, erőből átnyomni méltatlan.

10) A nép lebecsülése is tetten érhető. Ellentétben az 1996-os tervezettel, itt a nép már nem alanya az alkotmányozásnak, csak elviselője. A vitára feldobott jelkép alternatívák pedig azt sejtetik: polemizáljunk csak a tölgyfa-koszorúról, de alig(ha) lehet szavunk a közügyek alapkérdéseihez. A hatalomnak jobb, ha rövid, talán a mainál is kisebb, (tök)mag-alkotmány rangrejtve születik. A tökmag illik ide: olcsón mérik, a futball-meccsen rágják, zömét kiköpi, maradékát a szemétkébe dobják. A „magolás” hivatkozási és eskü-alapnak megjárja (?). Egy számon kérhető alaptörvény veszélyes volna. Így aztán marad a kétharmad, és vele fennmarad a politika bornírt, harcias, lekezelő szokás-rendje.

Otto von Bismarck szerint minden magyar egy jogász és egy huszár keveréke. Ló még csak volna! De vajon, mit mondana ma a Vaskancellár, ha látná a magukban akciózó honi alkotmányozókat: magas lovon, mentében? Modern idők hasonlata? Az ország-vezetés mint egy 180 „lovas” sportkocsi száguld a sztrádán, de az utat csak a visszapillantó tükörből nézi. Ne a tükröt bántsod, ha benne az orrod ferde!